

УДК 159.9:316.37

Н. І. Левус, Н. О. Ільчишин

ОСОБЛИВОСТІ ДЕКЛАРОВАНОГО ТА РЕАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ МОЛОДІ ДО ПРЕДСТАВНИКІВ ІНШИХ КРАЇН

У статті здійснено теоретичне обґрунтування та емпіричне вивчення відмінностей між декларованим та реальним ставленням молодих людей до представників інших країн. Більшість досліджуваних (76 %) продемонструвала адекватність ставлення до інших етнічних груп. Суттєвий незбіг декларованого та реального ставлення виявлено в тих молодих осіб, які залежні від думки інших, а в проблемних ситуаціях дотримуються стратегії уникнення. Чинником соціальної дистанції з іншими етнічними групами виступають не стільки особисті уподобання молоді, скільки саме політичні, соціальні та економічні умови.

Ключові слова: міжетнічна взаємодія, етнічний стереотип, гетеростереотип, етнічне ставлення, соціальна дистанція.

Левус Н. И., Ильчишин Н. А. Особенности декларированого и реального отношения молодежи к представителям других стран. В статье осуществлено теоретическое обоснование и эмпирическое изучение различий между декларированным и реальным отношением молодежи к представителям других стран. Большинство исследуемых (76 %) продемонстрировала адекватность отношения к другим этническим группам. Существенное несовпадение декларированого и реального отношения обнаружено у тех молодых лиц, которые зависимы от мнения окружающих, а в проблемных ситуациях придерживаются стратегии избегания. В качестве фактора социальной дистанции с другими этническими группами выступают не столько личные предпочтения молодых людей, сколько именно политические, социальные и экономические условия.

Ключевые слова: межэтническое взаимодействие, этнический стереотип, гетеростереотип, этническое отношение, социальная дистанция.

Levus N. I., Ilchyshyn N. O. Features of the Declared and Real Attitude of Youth Towards Representatives of Other Countries. In the article a theoretical ground and empiric study of differences are carried out between the declared and real attitude of young people toward the representatives of other countries. For most investigated (76 %) characteristic is adequate attitude toward other ethnic groups. Significant discrepancy is declared and real attitude found in those subjects who are dependent on the opinions of others, and in problem situations followed a strategy to avoid. Factor of social distance from other ethnic groups do not act as personal preferences of young people, as political, social and economic conditions.

Key words: interethnic relations, ethnic stereotype, heterostereotype, ethnic attitude, social distance.

Постановка наукової проблеми та її значення. Історично так склалося, що переважна більшість досліджень стереотипів і у нашій

країні, і за рубежем присвячена саме етнічним стереотипам. Проте, як вважає В. С. Агеев, незважаючи на величезну кількість зібраного емпіричного матеріалу, на сьогодні існує невизначеність щодо багатьох принципів питань, зокрема невирішені проблеми істинності стереотипів, співвідношення між стереотипом і упередженням, стереотипом і поведінкою [2].

Стереотипи слугують спрощенню міжетнічної диференціації і «економії» сприймання в етноконтактних ситуаціях. Водночас етнічний стереотип відображає прагнення людей до збереження і зміцнення позитивної етнокультурної ідентичності, відіграючи важливу соціальну роль як чинник консолідації і фіксації етнічної групи.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Україна є державою, в котрій рівноправність усіх етнічних спільнот, їх мов та культур є принципом державної етнонаціональної політики та відображена у законодавстві. Як зазначають фахівці, готовність етнічних груп інтегруватися в національний соціум визначається рівнем їхнього задоволення соціальними, правовими та культурними умовами [6]. Проте дані соціологічного опитування Центру Разумкова «Громадська думка про підсумки 2011 року» [1] свідчать, що соціальні та економічні умови у країні погіршуються. Так, 66,3 % опитаних вважає, що протягом 2011 р. ситуація в країні загалом змінилася на гірше, лише 6,1 % вказують на покращення ситуації, ще 22,1 % вважає, що вона не змінилася (порівняємо: у січні–лютому 2011 р., оцінюючи зміни в країні, що відбулися у 2010 р., погіршення відзначали 52,8 % респондентів). При цьому громадяни констатують погіршення ситуації в більшості сфер. Рівень оптимізму громадян стосовно розвитку подій в Україні не змінився порівняно із жовтнем 2011 р. і залишається низьким: лише 11,7 % респондентів вважає, що події в Україні розвиваються в правильному напрямі; 67,3 % – що в неправильному. Отже, сучасна ситуація в Україні, як зазначає О. Майборода [6, 259], «не стимулює в середовищі етногруп інтеграційного оптимізму». Саме тому розуміння особливостей та наслідків міжетнічної взаємодії, з огляду на її культурне, соціальне та економічне значення, надалі залишається актуальною проблемою для України.

Особливою формою вияву міжетнічної взаємодії є етнічні стереотипи. Етнічний стереотип (за П. Платоновим) – це вид соціального стереотипу, який передбачає спрощений, схематизований, емоційно забарвлений та надзвичайно стійкий образ певної етнічної групи чи

спільноти, що поширюється на всіх її представників [3]. Етнічні стереотипи, як правило, складають значну частину уявлень про інші етнічні групи та народності.

Уперше поняття «стереотип» використав американський учений Уолтер Ліпман (Lippman, 1922). Стереотипом він називав впорядковану, схематичну, детерміновану культурою «картину світу» [10].

У 1934 р. американський психолог Р. Лап'єр провів експеримент, котрий виявив, що існують відмінності між етнічними установками та реальною поведінкою. Причому невідповідність між реальними діями та словесними (вербальними) відповідями в експерименті Лап'єра становила 92 %. Цей результат отримав назву «парадокс Лап'єра» і був підставою для дискусій про співвідношення реальної поведінки та установок щодо неї. Отже, якщо метою дослідження є прогнозування певних дій та вчинків особи, то, як зазначає А. М. Львовичкіна, слід враховувати той факт, що декларовані наміри та реальна поведінка можуть істотно відрізнятись [5, 28]. Формування етнічних стереотипів має низку особливостей. По-перше, люди схильні характеризувати великі групи недиференційовано (тобто характеристики окремих представників етносу переносяться на всіх представників даного етносу). По-друге, така категоризація має тенденцію зберігати стабільність протягом тривалих періодів часу. Слід також зазначити, що зміни в соціальній, політичній та економічній сферах можуть зумовлювати зміни стереотипу, але це відбувається не одразу і не завжди.

Ще однією важливою особливістю формування стереотипів є те, що стереотипи рідко виявляються на поведінковому рівні при відсутності відкритої ворожості у стосунках між групами. Проте в умовах напруженості чи конфлікту, ці ж стереотипи загострюються і стають детермінувальними чинниками реальної поведінки індивіда (аж до відкритої ворожості). Саме тому питання етнічного стереотипу є предметом багатьох наукових розвідок та досліджень.

Досить довго етнічний стереотип розглядали винятково в негативному контексті – як приклад неадекватності у сфері соціального сприймання, оскільки головними формами міжетнічної взаємодії вважалися суперництво та конфлікт. Міжетнічний стереотип характеризувався некритичністю, обмеженістю, викривленістю когнітивного змісту. Так, зокрема, чеський психолог Ягода (Jagoda, 1959) розглядав етнічні стереотипи як відображення упередженості однієї етнічної групи стосовно іншої; Дж. Е. Сімпсон, Дж. М. Інгер, Е. С. Богардус та

інші дослідники (Simpson, Yinger, 1965; Bogardus, 1950) етнічний стереотип вважали виявом ригідності мислення; П. Браун, Р. А. Левін та Д. Т. Кемпбелл (Brown, 1965; Levine, Campbell, 1972) визначали етнічні стереотипи як ознаку етноцентризму [8; 9]. Проте в останні десятиліття з'явилася тенденція трактувати етностереотипи безоцінково, як закономірні елементи свідомості. Як свідчать результати емпіричних досліджень етнічних установок, змістовою основою етнічних стереотипів є традиційна етнічна культура. Тобто, як зазначає Г. У. Солдатова, етнічні стереотипи є продуктом «культури» і «нормальним складником міжетнічного спілкування, котра буде існувати до того час, поки існують народи та міжетнічні групи» [7].

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та емпіричне вивчення відмінностей між декларованим та реальним ставленням молодих людей до представників інших країн. **Завданнями** виступають: 1) дослідження особливостей вияву етнічних гетеростереотипів у молоді; 2) аналіз чинників, що впливають на формування та вияв етнічних установок молодих людей; 3) встановлення відмінностей між реальним та декларованим етнічним ставленням.

Методи та методики. Методики, використані в дослідженні: «Кольоровий тест ставлень» Еткінда, «Опитувальник соціальної дистанції» Богардуса [5, 32–33], Тест міжособистісних стосунків Т. Лірі, Методика діагностики стратегій психологічного захисту в спілкуванні В. В. Бойко.

«Кольоровий тест ставлень» Еткінда проводився в три етапи. На першому етапі пропонувалося до кожної перерахованої етнічної групи дібрати відповідний колір, не орієнтуючись на зовнішні ознаки (колір національного одягу або колір національного прапора). Після виконання попереднього завдання пропонувалося розставити кольори за рівнем привабливості. На третьому етапі потрібно було розкласти за вподобанням етнічні групи. Для кольорів дібрано класичний перелік із тесту Люшера, а для етнічних груп – чотири народи, кордони яких межують із нашою країною, і чотири народи, територія проживання яких віддалена від нашої країни.

«Опитувальник соціальної дистанції» Богардуса містить перелік соціальних ролей із різною соціальною дистанцією. Відповідно, найближча за соціальною дистанцією роль – подружжя (чоловік чи дружина), а найбільш віддалена – житель району. Досліджуваному пропонувалося вибрати ту соціальну роль, яку він згоден надати типовим представникам певної етнічної групи.

Результати, отримані в ході проведення описаних вище методик, опрацьовували за допомогою методів математичної статистики, зокрема з використанням описової статистики, коефіцієнта рангової кореляції Спірмена та порівняльного аналізу за t -критерієм Стьюдента.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У дослідженні декларованого та реального ставлення до представників інших країн взяли участь молоді люди, середній вік яких становить 23 роки. Кількість досліджуваних – 80 осіб.

Для оцінки етнічних груп досліджуваним пропонувалися представники чотирьох країн, які межують з Україною (Білорусь, Молдова, Польща, Росія), а також представники тих держав, із якими в Україні немає спільного кордону (Англія, Італія, Німеччина, Франція). Зазначимо, що про всі вказані етнічні групи досліджувані достатньо обізнані, мають сформоване ставлення, яке проявляється у етнічних гетеростереотипах та судженнях. Отже, під час дослідження у молодих людей не викликло труднощів із висловлюванням власної думки.

Порівняльний аналіз проводився у кожній етнічній групі. Порівнювалася різниця рангів декларативної та реальної ієрархії. За допомогою коефіцієнта рангової кореляції Спірмена обчислювали різницю рангів, що займає кожна етнічна група і в одній, і в другій системах (декларованій та реальній), і таким чином визначався показник адекватності усвідомлення ставлення до етносів. У результаті було виявлено, що у 24 % досліджуваних деклароване та реальне ставлення до етнічних груп суттєво не збігаються. Зазвичай, у таких випадках деклароване ставлення було суттєво вищим, ніж реальне. У 76 % випадків можемо говорити про загальний збіг цих двох видів ставлень, що свідчить про адекватність усвідомлення молоддю свого ставлення до етносів.

Розглянемо детальніше результати ранжування етнічних груп (рис. 1). У декларованому ставленні більшість молодих людей на перше місце ставить Францію як центр культури, мистецтва та моди, у якій проживають привітні та романтичні люди. Друге місце у цьому переліку посідає Англія, де, на думку молоді, проживає найврівноваженіша та найрозумніша нація. Третє місце, з невеликим розривом, віддане італійцям як темпераментним, пристрасним та вродливим людям. Польща та Німеччина в результаті ранжування зайняли середні місця. А три останні місця, з невеликою різницею, розділили між собою Білорусь, Росія, Молдова. Отже, незважаючи на історично

зумовлену етнічну близькість із націями цих країн, молоді люди їм не симпатизують або проявляють своє позитивне ставлення украй рідко. Очевидно, такі оцінки пов'язані із сучасною політико-економічною ситуацією, яка впливає на стосунки між нашими народами.

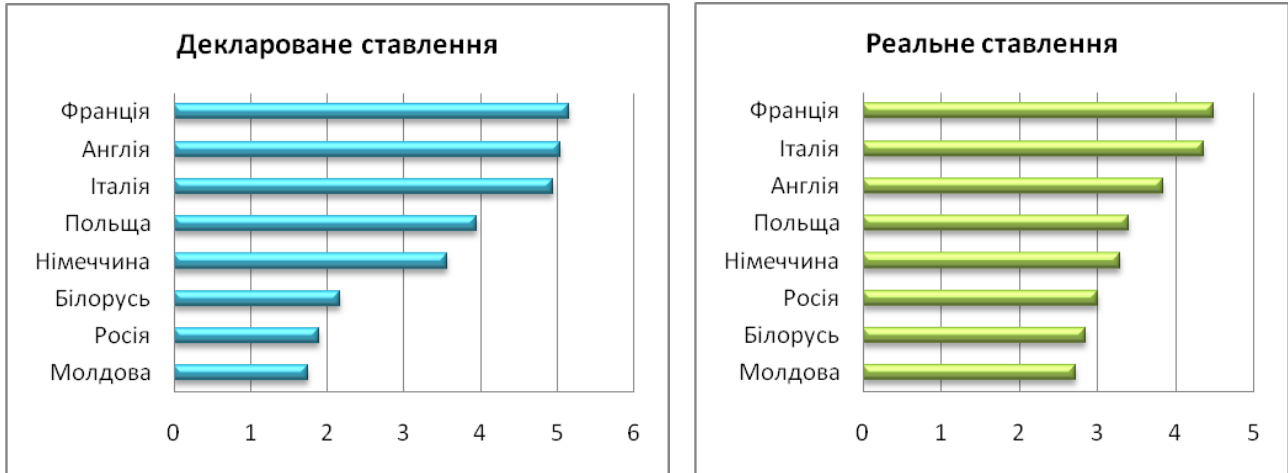

Рис. 1. Результати ранжування країн за декларованим та реальним ставленням досліджуваних

Реальне ставлення до оцінюваних у дослідження етнічних груп визначалося на основі зіставлення ранжування кольорів та тих груп, які з цими кольорами асоціюються. Як показав порівняльний аналіз за *t*-критерієм Стюдента, реальне ставлення до Росії, Білорусі та Молдови статистично достовірно ($p < 0,05$) вище від декларованого ставлення. Це може пояснюватися тим, що емоційний компонент (який визначався у реальному ставленні) переважає на когнітивним (який стосувався декларованого ставлення). Також за допомогою порівняльного аналізу було виявлено, що реальне ставлення до англійців є суттєво нижчим, ніж деклароване ($r_1 = 4,16$; $r_2 = 2,52$; $p = 0,004$). Проте, загалом місця країн за реальним ставленням суттєво не змінилися: перше місце далі займає Франція, а останнє – Молдова.

«Тест соціальної дистанції» Богардуса дав змогу підтвердити отримані вище результати. Як видно з рис. 2, найбільшу соціальну дистанцію наші досліджувані проявили щодо молдаван та росіян, а найближчу – до англійців та італійців. Зауважимо, що міжетнічна дистанція з французами дещо більша, ніж очікувалося за результатами попередньої методики. Таким чином, міжетнічне ставлення може не збігатися з міжетнічною дистанцією, яку вибудовують молоді люди із представниками інших народів. На нашу думку, чинником величини соціальної дистанції виступають не стільки особисті уподобання досліджуваних, скільки політично-економічна ситуація.

Три країни, з народами яких декларовано найтіснішу соціальну дистанцію, є саме тими країнами, куди відбувається трудова міграція сучасної української молоді.

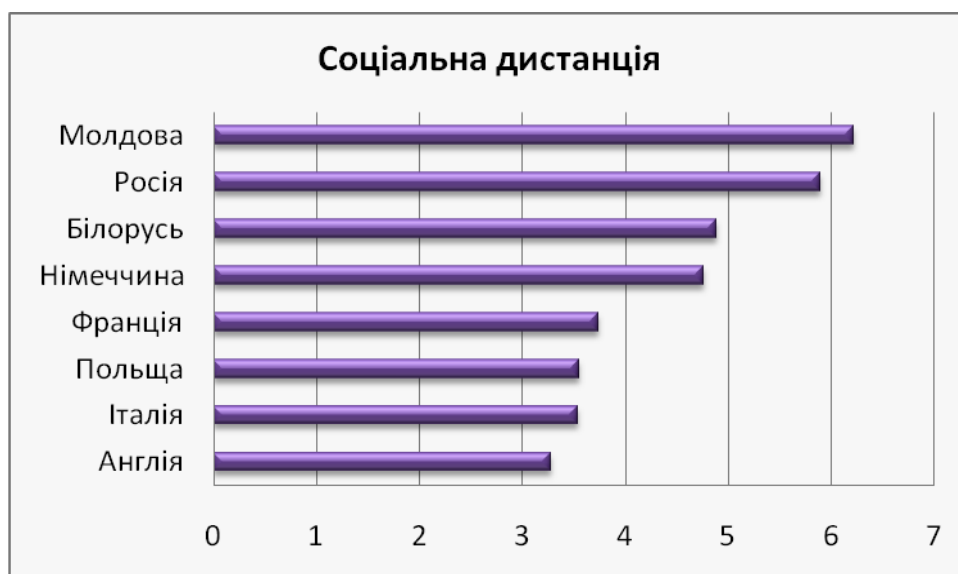

Рис. 2. Величина соціальної дистанції з представниками етнічних груп

Розглянемо кольорові асоціації досліджуваних з тією чи іншою етнічною групою. Нагадаємо, що у дослідженні використано набір кольорів з проєктивного тесту Люшера. Характеристики кольорів, за Люшером, містять в собі чотири основних і чотири додаткових кольори. Основні кольори: синій, синьо-зелений, оранжево-червоний, світло-жовтий. За відсутності конфлікту в оптимальному стані основні кольори повинні займати переважно перші п'ять позицій. Додаткові кольори – фіолетовий, коричневий, чорний, сірий, – символізують негативні тенденції, тривожність, стрес, переживання страху.

Для кожної країни було обрано колір, за яким її проасоціювала переважна більшість досліджуваних. Англія пов'язана для наших досліджуваних із червоним кольором. Червоний колір символізує силу волі та спрямованість у зовнішній світ (ексцентричність), активність, агресивність, автономність, конкурентність [4]. Франція у переважній більшості асоціюється із фіолетовим кольором. Цей колір символізує переважання суб'єктивного та емоційного над раціональним та об'єктивним, самотутній підхід до розв'язання проблем, оригінальність мислення, багату уяву, ранимість, недостатність практичності [4]. Італію як сонячну країну було співвіднесено із жовтим відтінком. Це ж стосується і Польщі, яка теж у більшості асоціюється із жовтим. Жовтий колір символізує спонтанність, ексцентричність, честолюбство, допитливість, поверховість, оптимізм, потребу в спілкуванні,

бажання подібатися іншим [4]. Синім кольором була наділена Німеччина. Синій символізує зосередженість на внутрішніх проблемах, глибину почуттів, пасивність, чутливість, залежність від зовнішніх впливів. Росія та Молдова проасоційовані із чорними відтінками, а Білорусь – із сірим. Сірий колір символізує пасивність, уникання соціальних контактів, обмеження сфери спілкування, виснаженість. Чорний колір символізує протест проти існуючої ситуації, суб'єктивну оцінку обставин, непримиренність щодо позицій інших, нетерпимість, протидію зовнішньому впливу [4]. Отже, кольорові асоціації підтвердили як деклароване, так і реальне ставлення молоді до представників тих чи інших етносів. Найпозитивніше ставлення вона проявляє до італійців, поляків та англійців, а нейтральне (іноді навіть з ухилом на негативне) – до росіян, молдаван та білорусів.

Нижче представлено розподіл кольорів двох країн, які зайняли перше та останнє місце у ранжуванні за вподобаннями (рис. 3). Як бачимо, Франція для більшості уявляється у фіолетовому (48 % досліджуваних), червоному (13 %) та зеленому (13 %) кольорах. Нагадаємо, що інтерпретація цих кольорів у тесті Люшера є достатньо позитивною.

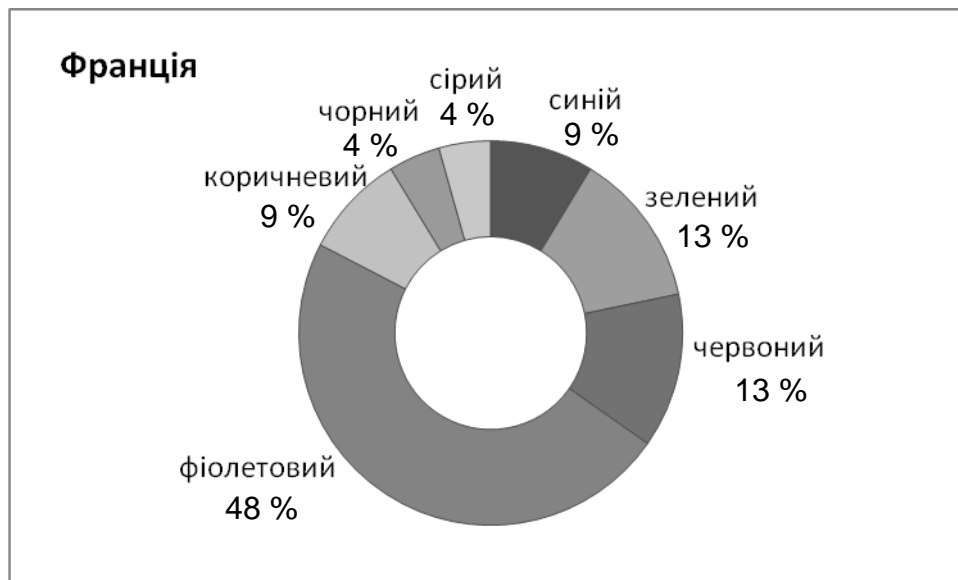

Рис. 3. Розподіл кольорів, з якими асоціюється Франція

Молдова, як країна, яка займає останнє місце за ставленням до неї, і перше місце за величиною соціальної дистанції, асоціюється у більшості досліджуваних із чорним (30 %), коричневим (25 %) та зеленим (25 %) кольорами. Отже, у емоційному ставленні до цієї країни молоді люди виявилися досить амбівалентними, оскільки тут наявні і негативні, і позитивні тенденції.

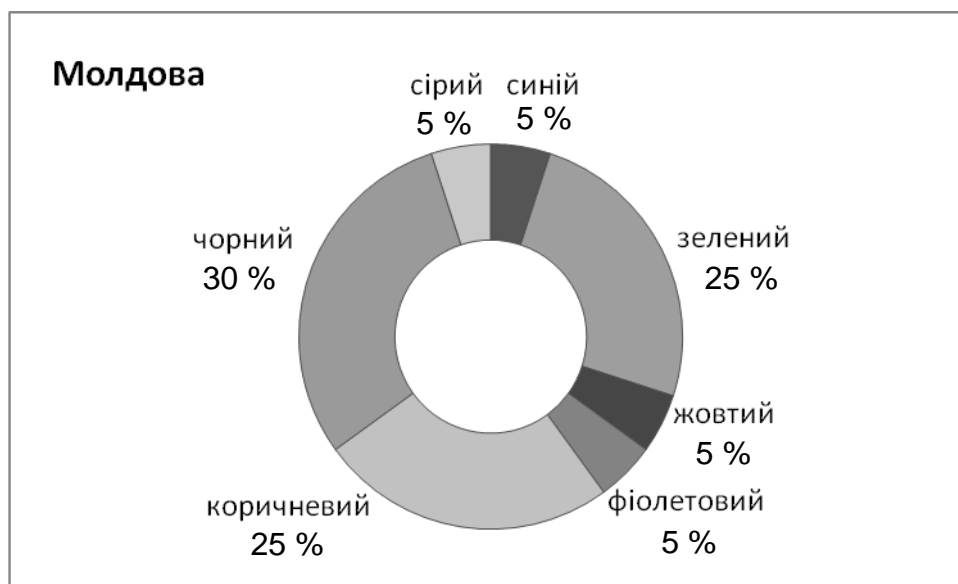

Рис. 4. Розподіл кольорів, з якими асоціюється Молдова

Докладніше проаналізуємо досліджувані за рівнем співвідношення декларованого та реального ставлення етнічні групи. Порівняльний аналіз між тими, у кого таке ставлення має високий ступінь адекватності, і тими, у кого воно не збігається, проводився за *t*-критерієм Стьюдента. Порівняння досліджуваних на статистично достовірному рівні ($p < 0,05$) показало, що, ті молоді люди, у яких деклароване та реальне ставлення до інших етнічних груп суттєво не збігається, є більш залежними. Такий тип осіб, за Т. Лірі, немає власної думки, зазвичай, слухняно і чесно виконує свої обов'язки. Також особи з неадекватним етнічним ставленням у стосунках з іншими проявляють себе як більш підозрілі, а також покірні, дружелюбні. Вони схильні до співпраці, кооперативні, гнучкі й компромісні в конфліктних ситуаціях, прагнуть бути в згоді з думкою інших.

Розглянемо результати порівняльного аналізу за схильністю до психологічного захисту в спілкуванні. Досліджувані, у яких виявлено суттєві відмінності між реальним і декларованим етнічним ставленням, найчастіше дотримуються стратегії уникнення. Ця стратегія є психологічною стратегією захисту суб'єктивної реальності, що ґрунтується на економії інтелектуальних емоційних ресурсів. Отже, відсутність власної думки та прагнення уникати проблемних ситуацій призводить до того, що молоді люди часто демонструють таке ставлення до етнічних груп, яке, на їхню думку, буде більш прийнятне в оточенні. Саме тому у них виявляється досить суттєвий незбіг внутрішніх переживань і ставлень до представників інших етносів із поведінкою, яка декларується ними ззовні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Наше дослідження дало змогу з'ясувати, що у молоді емоційний компонент (який визначався у реальному ставленні) переважає над когнітивним (який стосувався декларованого ставлення). Незважаючи на це, адекватність усвідомлення ставлення до етносів продемонстрували більшість досліджуваних. Суттєвий незбіг декларованого та реального ставлення виявлено у тих молодих осіб, які залежні від думки інших, а в проблемних ситуаціях дотримуються стратегії уникнення.

Зазначимо, що на сприймання та ставлення до інших народів впливає політичний фактор. Серед причин етнічних переваг, які надавалися певним країнам, а також декларованого ставлення до них, істотну роль відіграють історичні події та сучасна соціально-політична ситуація. Чинником соціальної дистанції з іншими етнічними групами виступають не особисті уподобання молодих людей, а саме політичні, соціальні та економічні умови. Країни, з народами яких декларовано найтіснішу соціальну дистанцію, є саме тими країнами, куди відбувається трудова міграція сучасної української молоді.

Список використаної літератури

1. «Громадська думка про підсумки 2011 року» (15.01.2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=386
2. Агеев В. С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы / В. С. Агеев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 240 с.
3. Введение в этническую психологию / под ред. П. Платонова. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 1999. – 345 с.
4. Люшер М. Цвет вашего характера / М. Люшер. – М. : Вече ; Персей ; АСТ, 1996. – 112 с.
5. Львовичкіна А. М. Етнопсихологія : навч. посіб. / А. М. Львовичкіна. – К. : МАУП, 2002. – 144 с.
6. Майборода О. Етнонаціональний розвиток України у трансформаційний період / О. Майборода // Актуальні проблеми вітчизняної історії 20 ст. : зб. наук. пр. – Т. 2. – К. : Ін-т Історії, 2004. – С. 253–285.
7. Солдатова Г. У. Психология межэтнической напряженности / Г. У. Солдатова. – М. : Смысл, 1998. – 389 с.
8. Brown R. Social Psychology / R. Brown. – New York : Free Press, 1965.
9. Levine R. A. Ethnocentrism : theories of conflict, ethnic attitudes and group behavior / R. A. Levine, D. T. Campbell. – New York : Wiley, 1972.
10. Lippmann W. Public Opinion / W. Lippmann. – New York : Harcourt-Brace, 1922.